

Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners

De familie Menso

Ad J. de Jong

Enkele jaren geleden is door de werkgroep Genealogie en Heraldiek een begin gemaakt met het inventariseren van de bewoning van de Rhenense binnenstad vóór 1850. Het ligt in de bedoeling uiteindelijk hierover een boek uit te brengen. Voorts is nog steeds niet helemaal duidelijk hoe de stad Rhenen eruit gezien heeft in de tijd dat het stadsrechten kreeg in de 13e eeuw.

De huidige nog zichtbare ommuring van de stad heeft plaatsgevonden omstreeks 1346 in opdracht van de toenmalige bisschop Jan van Arkel; daarvóór was er mogelijk al een soort sterkte of burchtcomplex in de buurt van de Bergpoort. Van Iterson stelt ook in zijn boek 'De Stad Rhenen' dat Rhenen als stad begonnen is aan de oostkant van de huidige ommuurde stad.' Voorts behoorde de grond waarop de stad Rhenen is gebouwd ooit toe aan de abdij Deutz; haar grondbezit viel later onder de curtis Rijnwijk en maakte deel uit van de domeinen van het vorstendom Gelre. In de vroegste tijns (grondrente) registers van het hof van Rijnwijk wordt melding gemaakt van de aanwezigheid van enkele 'steenhuysen en hofsteden' te Rhenen. 'Stenen' huizen waren meestal een soort versterkte huizen, ook wel stenen kamers of spijkers genoemd, met woontorens of donjons zoals nog te zien is bij de boerderij, nu een modern woonhuis, Stuivenes in Achterberg.² Stuivenes behoorde in de 15e eeuw toe aan de familie Valckenaer en belandde via Johanna Valckenaer bij het Agnieten klooster waar zij intrede deed.

Wat betreft stenen huizen komen we in de archieven in de binnenstad enkele huizen tegen met 'burg' of 'stein' in de naam, zoals Trappenburch, Ploemestein, Plurenstein, Poelenstein en Ballioenestein; het ligt in de bedoeling de precieze ligging hiervan te vast te stellen.

De tijnsrechten te Rhenen kwamen aanvankelijk deels terecht bij de heren van Abcoude en gingen midden 15e eeuw via Jacob van Gaasbeek (Abcoude) naar de bisschoppen van Utrecht.

Zo vinden we in de leenregisters van de heren van Gaasbeek dat Willem (Bor) van Pluderen in 1379 beleend is met met het 'steenhuys' te Rhenen waar de leenman op woont.³ Waar dit precies stond is nog niet bekend. Misschien stond 'Plurenstein' voor 'Pluderenstein', het stenen huis van de Van Pluderens.

De boerderij Stuivenes vlak voor de sloop van de boerderijwoning en de huidige situatie na renovatie/nieuwbouw. (Foto's J. Combrink en A.J. de Jong)

Veel oude en markante huizen in de Rhenense binnenstad zijn helaas verloren gegaan bij de Duitse artilleriebeschietingen in de meidagen van 1940 of later ten prooi gevallen aan sloop of onherkenbare verbouwing van de voorgevels; zo ook is gebeurd met het huis Heerenstraat 96, waarin zich ooit een kantongerecht heeft bevonden, waar J.C.P.E. Menso omstreeks 1840-1870 kantonrechter was. Leden van de familie Menso hebben hier ook lange tijd gewoond in de 18e en 19e eeuw. Later verhuisde het kantongerecht naar Wageningen en heeft het huis diverse andere functies gehad.

Zo was er in de jaren 1914-1919 een tijdelijk opvangcentrum voor Belgische vluchtelingen en een distributiekantoor in gevestigd. Na de Eerste Wereldoorlog was het in gebruik als politiebureau en gemeentelijk belastingkantoor. Het schijnt circa 1925 te zijn afgebroken.

EEN SCHENKING

EN HET TIENDRECHT TE OPHEUSDEN

We willen de geschiedenis van dit eeuwenoude huis en haar bewoners hier naar voren halen tegen de achtergrond van een recente schenking van de familie Menso gedaan aan onze

Historische Vereniging. Deze schenking bestaat uit een aantal oude kranten, voornamelijk Utrechtsche Couranten uit de periode 1781-1799 en een zevental akten betrekking hebbend op tiendrechten onder Heusden (lees Opheusden), vanouds genaamd de Gelders Thiendt.

Het recht van tiend⁺ was vanouds een zakelijk recht om een evenredig deel te heffen, meestal een tiende, van de gewassen gegroeid op grond bij een ander in gebruik, of van de jongen van dieren op die grond geworpen. Het tiendrecht is van kerkelijke oorsprong. In de loop der eeuwen echter waren de tienden steeds meer in wereldlijke handen overgegaan. In tegenstelling tot de uit het leenstelsel afkomstige heerlijke rechten, werden in 1795 de tienden, die immers niet uit het leenstelsel afkomstig waren, niet afgeschaft. In de loop van de 19^e eeuw onderkende men steeds meer een aantal nadelen die aan de tiendheffing verbonden waren en die de ontwikkeling van de landbouw in de weg stonden. Deze bezwaren leidden uiteindelijk tot de wet tot afschaffing van de tienden van 16 juli 1907 en toen werden de tiendrechten landelijk afgekocht. De Gelderstiend te Opheusden werd op 3 september 1910 afgekocht van M.J. Menso te Gorssel.

De tiendblokken te Opheusden met daarin begrepen de gersttiend en de helft van een tol, genaamd de Moerssen Toll, welke was gelegen op de Wael en Rijndijk werden in 1623 verkocht aan Margaretha van Matenesse, douarière van wijlen Jonkheer Herman Valckenaer, in leven heer van Duckenborch (bij Nijmegen), Portenge etc. Blijkens een akte van 12 april 1717 was de koorntiend te Heusden (Opheusden dus) in handen van familieleden, vrouwe Florentina van Matenesse, vrouwe van Sterkenborg en douarière van Johan van Hardenbroek, en Maria van Matenesse terechtgekomen en doorverkocht aan de Rhenense Willem Adriaen Bouwensch. Via de familie Bouwensch komen genoemde tiendrechten dan uiteindelijk bij de familie Menso terecht.

Mr. Willem Adriaen Bouwensch (1678-1731) was schepen en burgemeester te Arnhem en was voordat hij naar Rhenen kwam in 1708 uit de regering van Arnhem gezet en hem werd de toegang tot de stad verder verboden. De achtergrond van zijn vertrek uit Arnhem wordt uitgebreid beschreven in een artikel in de NRC van 16 november 1929 te vinden op de fraaie website van de familie Menso, met tevens veel informatie over de familie geschiedenis.⁵

Hij was in 1678 te Huissen geboren en eerder gehuwd geweest met Maria Kroll en trad te Rhenen in 1711 in het huwelijk met Jacoba Cupius (1691- ca.1722) dochter van Mr. Johan Cupius, oud-burgemeester van Rhenen, en Christina van den Bosch. Door dit huwelijk zou hij later deels ook rechten erven op het huis De Blauwe Kamer en het Opheusdense veer.⁶

Verschillende kinderen en kleinkinderen Bouwensch⁷ trouwden met leden van de familie Menso die later een groot huis met stal, duifhuis en tuin in de Lange Heerenstraat zou gaan bewonen; dit huis te Rhenen werd naar de latere be-

woners wel aangeduid als 'het huis van de familie Menso'. Drie van de zes kinderen die uit het tweede huwelijk van Bouwensch geboren zijn, een zoon en twee dochters traden in het huwelijk met leden van het bekende Rhenense geslacht Menso. Zo trouwde de oudste zoon, Willem Adriaen Bouwensch (1712-ca. 1749) geheten, en lid van de vroedschap van Rhenen, met Alida Adriana Menso.

Leden van de familie Menso behoorden jarenlang in de 18^e en 19^e eeuw tot het stadsbestuur van Rhenen als raad, schepen of burgemeester.

W.H. Strous en ook F. Vogelzang schreven meerdere artikelen over het Rhenense stadsbestuur in deze periode in Oud Rhenen, het Jaarboek van Oud Utrecht en het boek *Geschiedenis van de Stad Rhenen*.⁸

Zo blijken leden van de familie Menso jarenlang gewoond te hebben in genoemd huis Heerenstraat 96, dat in 1832 een kadastraal No. F100 kreeg.⁹ In het boek *Achter Berg en Rijn* van H.P. Deys zijn diverse afbeeldingen te vinden van dit in einde 18^e eeuwse stijl gebouwde huis voordat het circa 1925 werd afgebroken.

Hieronder volgt wat we in de archieven hebben kunnen vinden over de bewoningsgeschiedenis van dit huis. Zoals zal blijken is er hier ook een relatie met eerder genoemde familie van Mat(h)enese van wie bepaalde tiendrechten te Opheusden overgegaan waren op genoemde Willem Adriaen

Op de voorgrond het huis Heerenstraat 96 van vóór 1887. (Foto H.P. Deys)

Bouwensch en die zo uiteindelijk dus bij de familie Menso terecht waren gekomen.

BEWONINGSGESCHIEDENIS

VAN EEN HUIS IN DE RHENENSE BINNENSTAD

Er bestaat nog steeds onduidelijkheid wie nu circa midden 13e eeuw Rhenen stadsrecht heeft verleend. Was dit de bisschop van Utrecht, die weliswaar in later tijd het stadsrecht bevestigde of waren het de heren van Abcoude die Wijk bij Duurstede stadsrecht hadden verleend?

De stadsbrief van Rhenen was in 1400 bij een stadsbrand verloren gegaan terwijl die van Wijk bij Duurstede bewaard was gebleven. De nieuwe stadsbrief van Rhenen toonde hier veel gelijkenis mee.

Reden te meer om te proberen erachter te komen hoe de rechtsverhoudingen precies lagen te Rhenen in de Middeleeuwen in de periode voorafgaand aan de stadsrechtverlening.

Blijkens een oorkonde van 1 april 1003 schonken graaf Balderik en zijn vrouw Adela aan een altaar in de kerk te Deutz tegenover Keulen een drietal curtes en wel te Altinge, Velp en Rijnwijk. Wat de geschiedenis van Rhenen betreft interesseert ons in de eerste plaats de curtis Rijnwijk. Deze was gelegen te of nabij Randwijk in de Overbetuwe, even ten oosten van het Lekskesveer over de Rijn.

De curtis of hof te Rijnwijk moet men zich voorstellen als het centrum van een conglomeraat onroerende goederen die onder deze hof ressorteerden. Deze landerijen vormden niet een aaneengesloten geheel, doch lagen verspreid ten zuiden en noorden van de Rijn. Bij deze curtis te Randwijk behoorden naast goederen in de Betuwe en in de Marsch diverse gronden onder Rhenen, die ook daar weer verspreid lagen.

Aan het hoofd van deze curtis stond een hofmeier, een soort rentmeester of administrateur. Een van zijn belangrijkste taken was ervoor te zorgen dat de verschillende grondgebruikers aan hun verplichtingen voldeden door het innen van de opbrengsten in natura en in geld. Deze moesten dan worden afgedragen aan de grootgrondeigenares, de abdijs Deutz. De goederen zelf waren in gebruik bij personen die onvrij waren. Die onvrijheid kwam onder andere tot uiting in het feit, dat deze mensen aan de grond gebonden waren. Met de komst van de steden kwam er tevens verandering in deze verhoudingen.

Van groot gewicht voor de rechtsgeschiedenis van de goederen van de goederen van de abdijs Deutz onder Rhenen is een rechtshandeling geweest, vervat in een oorkonde van het jaar 1256. Hierin verklaart de abt van Deutz dat met toestemming van de aartsbisschop en van het Domkapittel van Keulen de curtis Rijnwijk met haar toebehoren van eigenaar was veranderd en dat de goederen en rechten onder Rhenen aan de graaf van Gelre waren gekomen. De graaf van Gelre was hiermee niet alleen eigenaar geworden van de onder de hof van Rijnwijk behorende goederen te Rhenen, maar was tevens hof- en tinsheer hiervan. De jaarlijks verschuldigde

tins-bedragen (ook wel tijns genoemd, een grondrente dus) welke in de curtis Rijnwijk of Randwijk moesten worden voldaan waren zogenaamde 'Martinitijnsen'. Dit hield in dat de vervalddag ervan was op de naamdag St. Maarten, nl. op 11 november.

Toen de graaf van Gelre deze tinsgoederen in 1256 verwierf hadden ze reeds verschillende kenmerken van hun oorspronkelijke rechtskarakter verloren. Met name ten aanzien van de gronden, welke binnen de omwalling van de stad waren komen te liggen mag men aannemen dat deze geen hofhorige goederen meer waren, doch vrije tijnsgoederen waren geworden.

Verschillende complexen tijnsgoederen in en om de stad kwamen uiteindelijk in handen van particulieren, meestal leden van aanzienlijke geslachten. Op hun beurt waren zij weer tijnsheeren, die kleine percelen lieten ressorteren onder hun eigen tijns hof of tijns gerecht.

Zo belandden veel tijnsgoederen van de graaf van Bentheim bij de heren van Abcoude. In de jaren 1326-1328 was het halve gerecht van Rhenen van de bisschop en de andere helft van de graaf van Bentheim. In 1328 ontstaat de eigenaardige situatie dat Sweder van Abcoude de hele jurisdictie over Rhenen in handen heeft. De ene helft heeft hij dan in pand van de bisschop (door schulden), terwijl hij de andere helft daarvoor in leen had van de graaf van Bentheim..

Rhenen was in de 14e en in de eerste helft van de 15e eeuw tweeherig en er zijn dat ook aktes bekend, waaruit blijkt dat er twee schouten optreden.

Tussen 1423 en 1443 is er een periode geweest dat de heer van Abcoude zelf zijn jurisdictie te Rhenen heeft kunnen doen uitoefenen. Aan deze rechtsmacht van de heren van Abcoude te Rhenen kwam een einde in het jaar 1449. Jacob van Gaasbeek, heer van Abcoude etc. was toen in de problemen geraakt. Hij behoorde tot degenen, die waren opgestaan tegen bisschop Rudolf van Diepholt en deze had hem gevangen weten te nemen. De bisschop had toen zijn rivaal op de knieën, immers deze had de wapens opgevat tegen zijn leenheer. Er kwam een compromis tot stand. Bij akte van 23 februari 1449 werd bepaald, dat Jacob, heer van Abcoude onder voorbehoud van levenslang vruchtgebruik afstand deed van de stad Wijk en van de sloten Duurstede en Abcoude. De stad Wijk zou de bisschop als haar heer erkennen. De bisschop bevestigde 10 maart 1449 het stadsrecht, dat Wijk 12 maart 1300 van Gijsbrecht van Abcoude, ridder, had verkregen.

Ook te Rhenen had de bisschop toen de vrije hand gekregen. Zo had Jacob in genoemde akte van 23 februari 1449 ook verklaard dat hij had verbeurd 'alle goede, eygen ende leen, so wair die gelegen zyn in den Gestichte voirscreve'. Het ligt voor de hand dat bisschop Rudolf toen ook de halve jurisdictie van Rhenen, welke hem ontbrak, aan zich heeft getrokken. Jacob van Gaasbeek was dus ook zijn rechten op de lenen die hij hield van de bisschop kwijtgeraakt omdat

hij inbreuk had gemaakt op diens hoge landsheerlijke gezag.

De macht en positie van de heren van Abcoude waren in de Middeleeuwen een voortdurende bron van ergernis voor de bisschoppen van Utrecht en zij zijn er dan ook steeds op uit geweest die macht te beperken en aan zich te trekken hetgeen Rudolf van Diepholt lukte na de dood van Jacob van Gaasbeek, heer van Abcoude, in 1459. Zo kreeg hij de hele jurisdictie van Rhenen in handen. Hiermee kwam een einde aan het hoge en lage overheidsgezag van leden van de familie Van Abcoude in een groot deel van het Nedersticht.

Dit alles ter inleiding op het overzicht van de eigenaars en bewoners van het huis Herenstraat 96, van de Middeleeuwen tot aan het midden van de 19^e eeuw.

De oudste informatie hierover werd onlangs gevonden in het archief van de familie van Mat(h)enesse dat zich deels bevindt bij de Hoge Raad van Adel in Den Haag en verder in het Nationaal Archief in Den Haag en het Gemeentearchief van Schiedam. J.C. Kort heeft een uitstekend repertorium op dit archief gemaakt.¹⁰

Hieronder volgt een chronologisch overzicht van eigenaars en bewoners en verdere verzamelde vermeldenswaardige informatie hiermee verband houdende.¹¹

14-1-1408 ST. PONTIAENS DACH

Dit is vooralsnog het oudste charter dat gevonden is met informatie over eigenaren en bewoners van dit huis en belendende percelen.

In 1408 is de 'huysinge en hofstede' binnen Rhenen tijsplichtig aan de heer van Abcoude hetgeen duidt op zeer oude tijsverhoudingen. Zo lezen we:

'Ic Dyrck van den Zyle also een hoffende een thijnsmeister van mijns hofs pachen wegen Joncker Jacop here van Ghaesbeek heer van Abcoude ende van Abesteden van Putten en Stryen bekende mit deze open brieve dat voir my en voir thynsgenoten hijr nae bescreven gecomen sijn Maes van Grotevelt en Lijsbeth sijn echte wijf mit Maes voirs. Hoeren wittaftige en gecozen momber daer sij aen quam mitten recht en hebben samenlick voir opghedragen en nae vertegen als recht en ordel wysden. In mijn hant also in hoers hoefs hant tot behoef van Claes van Sandwijn Frederixsoen en Angnese sijns echt wijfs een husinge en hofstede gelegen binnen Renen mit eggen ende mit einden also also gelegen is in die Meynstraet Oestwert Willam van den Enghe en Westwert Gijsbert Hac van Ranwijn ende op welck voirs. Hofstede Philips die Vrijsen mede woenachtig is ende deels (van de hofstede) heeft'

1440

Transport van de kinderen van Claes van Sandwijn Frerix soens saliger gedachte, te weten Willam van Sandwijn, Lijsbeth zijn zuster en Johannes zijn broer die kloosterling was in Sint Agnietenberg bij

Zwolle, aan Henrick Valkenaers een husinge en hofstede, met als belenders OW de husinge en hofstede toebehorende Margriet van Beynhem en Emelrick Momme WW Mathys van Leersem, NW (de Lange Heerenstraat) en ZW (de Koningstraat) de gemene straete.

Ook toen nog was dit tijsgoed van Joncker Jacob van Gaesbeek, waarbij Johan van Meerten optreedt als zijn hof- en tijsheer. Genoemde Henrick Valckenaer is waarschijnlijk dezelfde die getrouwd was met een Johanna N. en later met Jofr. Godscouwe (Godwina, Gostouwe) Freys van Dolre, die hetrouwde met Jan van Hemerten. Hij was heer van Snoygrevenweert, leen van kasteel de Horst, later de Blauwe Kamer genoemd.

Van zijn kleinzoon Henrick Valckenaer en diens vrouw Jofr. Oy (Odilia) van Zuylen van Nievelt bestaat nog een fraaie grafsteen in de Cunerakerk onderaan de trap naar het orgel met daarop de wapens Valckenaer en van Zuylen en hun 8 wapenkwartieren. Leden van de familie Valckenaer behoorden tot de eerste gildebreders en zusters van het Cuneragilde, dat in 1392 werd opgericht.

Grafzerk in de Cunerakerk van Henrick Valckenaer (overl. 1531) en Odilia van Zuylen van Nievelt (overl. 1517) met hun wapenkwartieren. (Foto A.J. de Jong)

Tekening van het landgoed De Blauwe Kamer gemaakt in 1636 door Paulus Ruysch. (Foto H.P. Deys)

1450-1500

De Valckenaers en aangetrouwde families, zoals van Mathenesse en Van Gelder, zouden nog eeuwenlang daarna eigenaars en bewoners van dit huis blijven, zoals hierna beschreven. De familie Valckenaer bezat verschillende kastelen, hofsteden, landerijen en landhuizen, zoals de Duckenburg (bij Nijmegen), Giessen (bij Woudrichem), de Well (onder Vleuten), Rumelaer, Snoygrevenweert (later de Blauwe Kamer), hofstede Den Doven in de Nude, een huis te Lisse etc. Tevens blijkt dat in 1474 een Joncfr. Mergriet Adriaen Valkenersdochter eigenaresse is van de hofstede Prattenburg, dat toen een tijnsgoed van de Van Hemerts was zoals blijkt uit een transport akte en als volgt wordt omschreven:

...een bouwinge mit den getymmer, huysinge, hofstadt, berch, schuer, potinge, erve landt, hoylant, Bosch, hey, wey, hoech ende ledich, wilt ende tam, mit alle zijne toebehoeren, soit van outs gelegen is in den gerechte van Renen aent Veen, geheyten Prattenborch, also men dat van mij (Johan van Hemerten) te tijns holt ende Maes Goessens nu gebruyckt'

Ook bekleedden Valckenaers functies elders zoals het schoutambt van Utrecht en het als kanunnik optreden van het Kapittel van Oudmunster, maar daarnaast hielden zij toch huizen te Rhenen en naaste omgeving aan.

1519-1520

De jaarlijkse huisrente van 1 gouden clinckert of 24 stuivers werd betaald aan de Cunerakerk door Henrick Velckener.

1556 - 1567

In deze periode betaalt Rutger Valckenaer 1 stuiver jaarlijks St Martini tijns aan de rentmeester van de landsheerlijke goederen uit zijn huis waarvan in 1556 gemeld werd dat hij het in dat jaar ook bewoonde. Hij was getrouwd met Catrijna van Middachten. Rutger Valkener was burgemeester van Rhenen in 1559/60 en gasthuismeester in 1563/4.

1571

Bovengenoemde Rutger Valckenaer betaalt 22 stuivers huisrente aan de kerk van Rhenen als eigenaar en bezitter van hetzelfde huis

1571-1572

In deze jaren betaalt een Henrick Velckenaer dezelfde huisrente; dit is waarschijnlijk de broer van Rutger Valckenaer; deze was getrouwd met Hadewig van der Mije Alfertsdr en na de dood van zijn vader in 1531 beleend met Noyengrevenweert (latere Blauwe Kamer); hij overlijdt op 29 mei 1572.

1578-1588

In deze periode wordt de jaarlijkse huisrente van 22 stuivers aan de kerk van 'Valckenaers huysinge' betaald door heer Steven Ijsbrantsz en vanaf 1585 door diens erfgenamen. Het voorvoegsel 'heer' duidt erop dat het hier een priesterbroeder van de Duitse Orde betreft. Inderdaad wordt Steven Ijsbrantsz in 1572 genoemd als priester en vicarius (pastoor) van de kerk in Rhenen. We zitten hier in de overgangsfase naar het protestantisme.

Heer Steven Ijsbrantsz bewoonde in 1572 een huis verder naar

het westen gelegen aan de Lange Heerestraet bij de raderput, de put die op het kruispunt onderaan de Molenstraat stond. Dit huis was aan de zuidkant gelegen naast het Gasthuis.

1610-1625

De jaarlijkse renten uit het huis worden nu weer betaald door een Valckenaer, namelijk jonker Harman Valckenaer heer tot Duckenburg. De Valckenaers waren tevens over een lange periode heer van Duckenburg bij Nijmegen.

Zo staat in het manuaal van de rentmeester van de Domeinen 's Lands van Utrecht van 1617 vermeld dat de jaarlijkse tijns van 1 stuiver betaald wordt door jonker Herman Valckenaer.

Zoals later zal blijken worden de jaarlijkse tijns en huisrentes over dit huis tot einde 18e eeuw nog betaald door de latere eigenaren.

Herman Valckenaer (1564-1623), heer van de Duckenburg, was een zoon van Hendrik Valckenaer, overl. 1573 en Margaretha van Boedberg, overl. 1585, die het huis de Duckenburg in 1576 erfde. Herman Valckenaer trouwt in 1596 met Margaretha van Mathenesse.

1626-1655

In deze periode woonde hier jonkheer Otto van Gelder, heer van de Well genoemd. De Well, oorspronkelijk de Oude Haer, was een hofstede onder Vleuten. Otto van Gelder (1590-1650) was een zoon van Karel van Gelder en Maria van Buckhorst; hij trouwde 1624 Florentina Valckenaer, overl. 1659, dochter van Herman Valckenaer en Margaretha van Matenesse.

Ook kocht Otto van Gelder in 1647 het huis ernaast (later Heerenstraat 95) van Bernhard Jorifaasz en Katharina Evertsdr., diens vrouw.

Voorts kocht hij in 1650 van de Amersfoortse burgemeester Peter de Goyer het landgoed Prattenburg in 1694 in bezit komt van de familie Chuyt en later van Jacob van Wijck, waarna het tot op heden bezit zou blijven van de familie van Asch van Wijck.

In een lijst met lidmaten uit 1654 staat vermeld dat in de Heirstraat woonden als lidmaten de heer Otto van Gelder

Zegel met contrazegel uit 1597 van Herman Valckenaer (1564-1623). Uit Archief Mathenesse aanwezig bij de Hoge Raad van Adel in Den Haag. (Foto's A.J. de Jong)

Portretten van Hendrik Valckenaer (overl. 1573) en Margaretha van Boetbergen (overl. 1585). Particuliere collectie. (Foto's A.J. de Jong)

(overleden), heer van der Well en zijn twee zonen en oudste dochter. De jongste dochter, joffrou Maria van Gelder, doet op Pasen 1658 belijdenis bij Ds. Kupius.

De Winterkoning, Frederik V van de Palts, gehuwd met de Engelse koningsdochter Elizabeth Stuart liet rond 1630 een zomerpaleis in Rhenen bouwen op de plaats waar het Agnietenconvent had gestaan. Dit was in verval geraakt en begin 1629 had hij een verzoek gericht aan de Staten van Utrecht tot 'reparatie van het convent van St. Agniete' omdat hij van plan was daar voor enige tijd te verblijven om te jagen. Inderdaad verbleef Frederik V van de Palts in dat jaar in Rhenen waarbij hij en zijn vrouw met een deel van zijn gevolg in het Agnieten klooster gehuisvest waren, terwijl anderen bij Rhenense burgers werden ondergebracht. Uit een lijst aanwezig in het Oud Archief van Rhenen weten we dat bij Jor. Otto van Gelder een Millort Groningh logeerde.¹² De naam was een verschrijving. Het betrof Lord George Goring, een kolonel in het leger van Frederik Hendrik, Prins van Oranje, de 'stedendwinger'. Lord Goring zou later in 1637 zwaar letsel oplopen (raakte deels verlamd) bij het beleg van Breda.

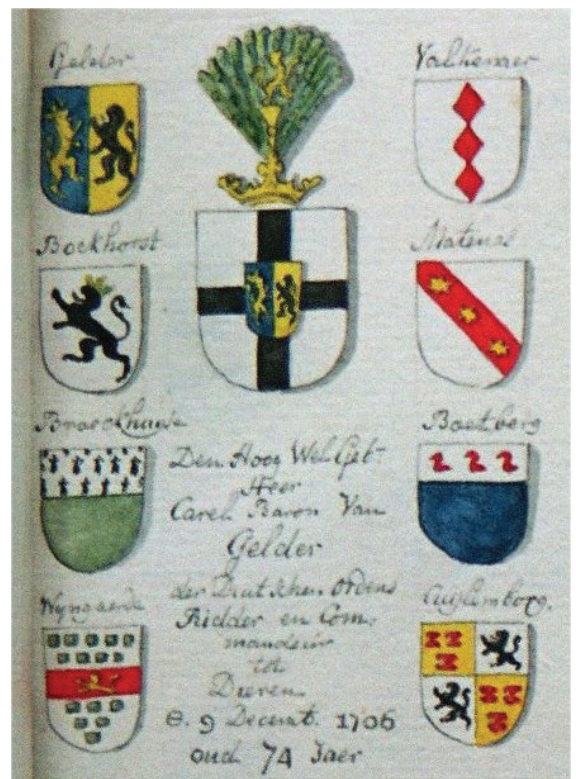
1657-1672

IN DEZE PERIODE WOONDEN ER DE ERFGENAMEN VAN BOVINGENOEMDE, WAARONDER IN 1661 HARMAN (HERMEN) VAN GELDER (CA. 1630-1680), HEER VAN DE(R) WELL(E) GENOEMD. HIJ

WAS GEHUWD MET ANNA MARIA DE BERGAIGNE EN LATEN IN 1664 HUN TESTAMENT OPMAKEN. ZIJ WORDT IN 1663 LIDMAAT VAN DE CUNERAKERK ALS HUIJSVROUW VAN DE HEER VAN DE WELLE MET ATTESTATIE VAN 'S HERTOGEN-BOSSCHE. NA HET OVERLIJDEN VAN HERMAN IN 1680, HERTROUWT ZIJ MET JOOST NAGEL, HEER TOT HOEVE BIJ BORCULO, WEDUWNAAR VAN ANNA VAN DAM. VAN HERMAN VAN GELDER HEEFT EEN ROUWBORD IN DE CUNERAKERK GEHANGEN. IN 1657 EN 1659 WORDEN MARGARETHA VAN GELDER (GEB. CA. 1627), HERMEN VAN GELDER (GEB. CA. 1627), CAERLL VAN GELDER (GEB. CA. 1632) EN MARIA VAN GELDER (GEB. CA. 1641) GENOEMD ALS BROERS EN ZUSTERS. De juffrouwen Magarieth en Maria van Gelder werden op 21 maart 1675 lidmaat van de Cunerakerk met attestatie van Dordrecht. Jonkheer Carel van Gelder werd op 17 juni 1679 lidmaat met attestatie van Vleuten.

Zij waren allen kinderen van Otto van Gelder en Florentina Valckenaer, die in 1636 en 1638 in de Cunerakerk nog twee kinderen hadden laten dopen met de namen Willem en Frederick Wilhelm respectievelijk. In 1642 werd een zoon van heer Otto van Gelder begraven met dezelfde 8 wapenkwartieren als later Karel van Gelder (zie onder).

Maria van Gelder overleed op 28 mei 1701 en werd op 2

Portret van Carel van Gelder (1632-1706) en zijn rouwbord dat in de Cunerakerk hing, met 8 kwartieren, getekend door Van Hangest D'Yvoy in 1789. Particuliere collectie. (Foto's RKD in Den Haag en A.J. de Jong)

juni 1701 'bij avond begraven in de kerck met een boort met wapen voor het lijck gedragen'.

1672-1702

Nu woonden er de jufferen van Gelder in hun hoogedele huis.

1702-1706

In deze periode woonde er commandeur heer Carel van Gelder met zijn zuster Maria. Margaretha van Gelder bewoonde later een huis aan de Markt. Karel van Gelder (1632-1706) bleef ongehuwd. In 1685 was hij commandeur te Doesburg bij de Ridderlijke Duitse Orde en overleed 9 december 1706 als commandeur van Dieren. Hij werd in de Cunerakerk te Rhenen begraven waar ook een rouwbord heeft gehangen met 8 wapenkwartieren. Dit rouwbord heeft gehangen met 8 wapenkwartieren. Dit rouwbord is in 1789 aangetroffen en beschreven door de heraldicus M.L. van Hangest baron D'Yvoy in zijn fraaie wapenhandchrift dat zich bevindt bij het Centraal Bureau voor Genealogie in Den Haag.¹³

1720-1753

Eigenaar is nu de vrouw van Mathenesse in plaats van de commandeur. Bij de Geldersetiend van de Menso's maakten we melding dat het tiendrecht in 1717 in handen was van Florentina van Mat(h)enesse en haar jongere zuster Maria van Mathenesse.

Florentina van Mathenesse, douarière van Johan van

Hardenbroek, in leven heer van Sterkenburg.

Johan van Hardenbroek was in 1695 reeds overleden en begraven in de kerk van Neerlangbroek. In deze kerk hing ooit een rouwbord met 4 wapenkwartieren te zijner nagedachtenis, dat zich nu bevindt op kasteel Hardenbroek.

Florentina van Mathenesse (ca. 1665-1729) overleed 29 november 1729 te Rhenen vermoedelijk in het latere huis Heerenstraat 96, waar zij mogelijk verbleef bij haar jongere zuster Maria van Mathenesse. Zij was een dochter van Willem van Matheness (ca. 1605-ca. 1670) en Margaretha Valckenaer en trouwde in 1680 met Johan van Hardenbroek, heer van Sterkenburg. In de haardstedengelden-boeken staat vermeld dat een vrouwe van Mathenensse in de periode 1720-1733 eigenaar van dit huis was dat gebruikt werd door de heer van Braeckel. Omdat Florentina van Mathenesse reeds eind 1729 overleden was, zal de toenmalige eigenaar haar jongere zuster Maria van Mathenesse zijn geweest. Kennelijk had Florentina van Mathenesse ooit te kennen gegeven dat zij begraven wilde worden bij haar man, Johan van Hardenbroek, in de kerk van Neerlangbroek. Ook voor haar werd in de kerk van Neerlangbroek een rouwbord opgehangen.

In de Franse tijd moesten alle rouwborden uit kerken verwijderd worden. De familie kon ze tegen betaling ophalen anders werden ze vernietigd. De rouwborden die ooit in de

Rouwbord van Florentina van Mathenesse (ca. 1665-1729) zoals dat tot einde 18^e eeuw in de kerk van Neerlangbroek heeft gehangen en getekend door Van Hangest D'Yvoy in 1786. (Foto's A.J. de Jong)

Cunerakerk hebben gehangen zijn zodoende verloren gegaan. De families Van Reede van Amerongen en Renswoude en de familie van Hardenbroek hebben de rouwborden opgekocht. Die van de familie Van Reede zijn later weer teruggehangen in de kerken van Amerongen en Renswoude. Die van de familie Van Hardenbroek bevinden zich echter nog op kasteel Hardenbroek en zijn dus niet teruggehangen in de kerk van Neerlangbroek. Zij zijn beschreven door J.P.C. Hoogendijk in een artikel over rouwborden in de Provincie Utrecht in *De Nederlandsche Leeuw*.¹⁴

Zoals eerder gemeld is van de heraldicus M.L. van Hangest D'Yvoy is een fraai wapenhandschrift bewaard gebleven waarin hij de rouwborden heeft opgetekend die hij aantrof in Utrechtse kerken vlak voordat ze daaruit verwijderd werden. Zo bezocht hij in 1786 de kerk van Neerlangbroek en heeft hij de rouwborden die daar toen hingen beschreven, zo ook die van Johan van Hardenbroek en zijn vrouw Florentina van Mathenesse, heer en vrouwe van Sterkenburg. Florentina van Mathenesse bleef aanvankelijk na de dood van haar man op Sterkenburg wonen, maar vermoedelijk verbleef ze daar niet altijd, zoals hierna zal blijken. Waarschijnlijk verbleef men vooral in de winter, maar ook wel in andere periodes van het jaar in de stad Utrecht, waar ook het uitgaansleven interessanter was.

De drie kinderen uit het huwelijk van Johan van Hardenbroek en Florentina van Mathenesse stierven ongetrouwd en in 1725 werd Sterkenburg voor 33.000 gulden verkocht aan Catharina van Heusden, de weduwe van de uitgeweken hugenoot Fredrik Mamouchet van Houdringe, waarvan de kinderen het goed later erfden.¹⁵ Florentina van Mathenesse woonde daarna waarschijnlijk in Rhenen, waar zij op 11 november 1726 lidmaat werd van

de Cunerakerk, met attestatie van Overlangbroek, en in 1729 overleed. Tegelijk met haar werd een Geertruij van Hardenbroek lidmaat met attestatie van Neerlangbroek.

In een akte van 4 december 1729, welke zich bevindt in het archief van de familie Van Hardenbroek,¹⁶ wordt vermeld dat voor het gerecht van de stad Rhenen verschenen jonkvrouw Geertruij Maria van Hardenbroek, meerderjarig en getrouwd zijnde aan de hoogwelgeboren heer Johan Louis van Hardenbroek, 'capitein ter zee ten dienste deser landen'. Deze verklaarden dat de hoogwelgeboren vrouwe Florentina van Mathenesse, douarière van Johan van Hardenbroek, schoonzuster van de eerste comparant en moeij van de tweede op 29 november was komen te overlijden binnen Rhenen en dat ze 'het dode lighaem alsnog boven aerde staende' elders (in Neerlangbroek) willen laten begraven. Zij zeggen zich niet als erfgenamen te gedragen maar hierbij te willen helpen omdat ze dit als een christelijke plicht zien als naaste familie.

Er zit namelijk een addertje onder het gras, immers aan het elders laten begraven van een dode waren kosten verbonden. Er moest namelijk een boete betaald worden omdat de kerk inkomsten misliep. Zo lezen we in de Rhenense resoluties van 5 december 1729 hierover:

'..vrouw van Matenesse in de Neerlangbroekse kerk te begraven is geaccordeerd met Capt. Van Hardenbroek met een boete van 50 gulden boven de kerke gerechtigheid dat zijn ed. moeij zaliger de vrouwe van Matenesse in de Neerlangbroekse kerk word begraven'

Slaan we vervolgens de rekeningen van de Cunerakerk hierop na dan lezen we:

'Den 5 dito ontvangen van de heer van Hardebroek voor de kerke gerechtigheid door het overleijden van de vrouwe van Matenesse verschuld...2-12-, en dan nog voor de boete naerdien deselve binnen Rhenen niet is begrave vermits aldaer gestorven was...25-,-,'

Interessant aangaande Florentina van Mathenesse is te vermelden dat bij haar Madelon van Beest woonde, die waarschijnlijk de huishouding (administratie) regelde en een gezelschapsdame was met verstand van kruidenrecepten. Niet bekend is waar zij overleden is. In de boedelpapieren van het Rhenense gerecht bevonden zich een groot aantal rekeningen, poëzie, kruidenrecepten en brieven aan haar gericht.¹⁷ De meeste brieven waren afkomstig van haar

broers, gestuurd vanaf diverse legerplaatsen. Als bezorgadres werden meestal de vrouwe van Sterkenburg en diverse 'cruijdeniers' in Utrecht opgegeven. Madelon van Beest deed kennelijk bij deze kruideniers regelmatig inkopen en had geregeld dat die bereid waren de port te betalen die bij aflevering van de brieven moest worden betaald.

Hoe waren deze papieren in Rhenen terecht gekomen? Tussen de boedelpapieren van Madelon van Beest werd een inventaris van haar nagelaten goederen aangetroffen en de mededeling dat op verzoek van de heer Baron J.L. van Hardenbroek hierna gezocht was in het sterfhuis van zijn tante. Daarbij was een kist gevonden die toebehoord had aan deze Madelon van Beest en waarvan de inhoud tegen provisie verkocht mocht worden tenzij er zich een erfgenaam met behoorlijke bewijzen zou melden. De kist zou op de secretarie bewaard worden.

Het betreft voornamelijk kleding van duidelijk een vrouw van aanzien, die aan het uitgaansleven deelnam. Zo zaten er naast kistjes met papieren zaken als waaiers, poederdozen en een masker bij.

De papieren zijn klaarblijkelijk nooit opgehaald en in het archief van het gerecht van Rhenen bewaard gebleven. Daarbij zaten kruidenrecepten die uit het Latijn vertaald waren door een dominee Dr. Cornelis Dellius uit Cothen, die naast predikant ook medicijnen doctor was. Over zijn nalatenschap die naderhand tot het zogenaamde Delliusfonds zou leiden zal binnenkort worden gepubliceerd door Dr. A.A.B. van Bommel.

1753-1768

Burgemeester Van Deventer in plaats van de vrouwe van Matenes. Dit is waarschijnlijk Jan Adriaan van Deventer, geboren te Rhenen in 1713 als zoon van Huibert van Deventer en Margareta Poolsum. Hij trouwt in 1737 met Sara Menso.

1769-1790

In 1769 treedt Pierre de Maffé op als gemachtigde van Jannetje Kock, weduwe van Willem Meijer, en transporteert het huis aan Scato Muntinghe. Deze trouwt Amsterdam 19 april 1767 met Anna Elisabeth de Maffé, geb. Curacao ca. 1731, overl. Rhenen 25 juli 1819, dochter van Pierre de Maffé en Sophia Meijer. Scato Muntinghe, ged. Groningen 1 juli 1738, overl. Groningen 15 juli 1799, was een zoon van Warner Muntinghe en Anna Trip. Burgemeester Mr. Scato Muntingh, overl. vóór 25 juli 1819, transporteerde op 4 juni 1790 aan Menso Johannis Menso en zijn vrouw Hanske Volbragt Deuring een huisinge met aanhorigkoetshuis, erve, hof en verder getimmer in de Lange Heerestraat. Bewoond OW door de heer Simon Roghair, WW de heer hoofdofficier van Deventer en mevrouw de weduwe van wijlen de heer hoofdofficier Smissaert; ZW de Koningstraat en NW genoemde straat. Voorts waren in de verkoop begrepen een glazen klok lantaarn in de gang en een bank aan de noord-

zijde van de Cunerakerk naast de bank van de heer borge-meester Haksteen.

Nog steeds moest kennelijk jaarlijks aan de Cunerakerk een huisrente van 1 gulden en 12 stuivers betaald worden en aan de domeinen 's Lands van Utrecht een tijs van een stuiver, terug te voeren naar de middeleeuwse tijs, de grondrente, die ooit aan de heren Van Abcoude betaald moest worden.

Menso Johannis Menso (1762-1811) was een zoon van medisch doctor Hendricus Menso (1711-1780) en Johanna Christina Bouwensch (1717-1782). Hij bekleedde diverse functies als Rhenense bestuurder, zoals raad, schepen, burgemeester en heemraad van de Rhenense Nude en Achterbergse hooilanden.

Eigenaar en bewoner van het belendende pand Heerenstraat 95, Simon Roghair, was apotheker evenals later diens zoon Christiaan Roghair. Rond 1900 woonde daar apotheker Post, die ernaast ook een limonadefabriek had.

1800-1850

In deze periode bleef het huis in bezit van de familie Menso. Dat men er ook woonde blijkt uit de volkstellingen van 1830 en 1840. Vanaf 1850 is er een goede bevolkingsadministratie te Rhenen en is de verdere bewoning niet meer vervolgd.

De gevelversiering (frontinspice) boven de deur van het huis, zoals voorkomt op een foto van voor 1887, heeft stijlelementen uit de eerste helft van de 18e eeuw. Hier was een manshoofd met lauwerkrans in aangebracht. Na de sloop circa 1925 werden delen van de gevel opgenomen in de gevel van het kort daarna gebouwde huis De Tangh.¹⁸

Aanvankelijk werd gedacht dat het manshoofd in de gevelversiering van het huis Heerenstraat 96 een familiewapen voorstelde, zoals van de familie Hoofft. Echter geen relatie met een familie met een dergelijke naam kon worden vastgesteld. Begin 18e eeuw zegelden leden van de familie Menso als stadsbestuurders met drie steenhouders hamers als wapen. In later tijd lijken dit eerder tolleren of omgekeerde flessen. Het familiewapen is in kleur afgebeeld in het boek *Genealogie en Heraldiek te Rhenen* van A.J. de Jong en C.L. van Otterlo. Voorts bezit de familie Menso nog een aantal zegelstempels met familiewapen uit de eerste helft van de 19e eeuw, waarvan hier een selectie is afgebeeld.

Twee van de ongetrouwde zonen van Menso Johannis Menso, bleven in het huis Heerenstraat 96 bij hun moeder wonen. Dit waren Mr. Dr. Jan Menso (1801-1837), later advocaat en secretaris te Rhenen en Johannes Christiaan Paulus Elisa Menso (1794-1874). Een andere zoon, medisch doctor Hendrik Menso (1791-1872), gehuwd met Berendina Wilhelmina Feith (1785-1824) woonde volgens de volkstellingen van 1830 en 1840 aan de overkant in het huis Heerenstraat 83, op de hoek van het zogenaamde Mensostraatje.

J.C.P.E. Menso bekleedde verschillende functies te Rhenen; zo werd hij in 1814 door de toen nog soeverein vorst, later koning Willem I, benoemd tot Reguleur der Belasting op het Recht van Successie. Later werd hij als opvolger van Jacob

Enkele zegelstempels gebruikt door leden van de familie Menso. (Collectie en foto's familie Menso)

van Manen Adriaensz vrederechter en uiteindelijk van circa 1840-1870 kantonrechter te Rhenen.

Uit een relatie met de 17-jarige Nennetje Hendriksen (1810-1884), geboren in Barneveld als dochter van Aalbert Hendriksen en Aartje Gijsbertsen, werd te Rhenen in 1827 een zoon, Hendricus Hendriksen, geboren. Blijkens een aantekening bij zijn geboorteakte in de registers van de Burgerlijke Stand werd hij op 16-jarige leeftijd in 1843 er-

kend als zoon van vrederechter J.C.P.E. Menso en kreeg de achternaam Menso.

Blijkens de volkstellingen van 1830 en 1840 woonde Nennetje Hendriksen met haar zoon op het adres Bontekoestraat 225 en niet bij J.C.P.E. Menso in het huis Heerenstraat 96.

Hendricus Menso (1827-1878) kreeg een militaire opleiding en op 10 januari 1878 overleed hij te Haarlem als majoor van het 4de bataljon 4de regiment infanterie. Hij trouwde in Den Haag op 9 februari 1870 met Maria Christina van der Schooren (1842-1900). In verband met dit huwelijk werd eind 1869 nogmaals een akte opgemaakt met erkenning als wettelijke zoon van Johannes Christiaan Paulus Elisa Menso bij Nennetje Hendriksen. In de overlijdensakte van J.C.P.E. Menso te Rhenen d.d. 24 november 1874 wordt echter geen melding gemaakt van een partner; hij is dus nooit getrouwd met Nennetje Hendriksen.

NOTEN

1. W. van Iterson, *De Stad Rhenen* (Assen 1960).
2. Zie over Stuivenes: J. Combrink, *Rhenen – Van vestingstad tot Grebbestad* (Zaltbommel 1981), p. 30 en 31; publicaties van A.J. de Jong in Oud Rhenen 1989, 1990 en de speciale editie *Grepen uit Rhenen's Verleden* uit 1997; zie ook A.J. de Jong en C.L. van Otterlo, *Genealogie en Heraldiek te Rhenen* (Zeist/Voorthuizen 1996), p. 91 e.v.
3. J.C. Kort, *Repertorium op de lenen van Gaasbeek*, Historische reeks Kromme-Rijngebied 6 (2001), p. 120
4. Zie over het tiendrecht: J. Kusters, *Het Oude Tiendrecht* ('s-Gravenhage 1899) en J.E. van der Sleen en P.H.M. Waters, *Het archief van de Tiendcommissie in het Derde Tienddistrict met standplaats Tiel* (Arnhem 1981)
5. Zie website van de familie Menso www.menso.se
6. Joke Honders publiceerde in de periode augustus 2010 – augustus 2011 over de geschiedenis van het Opheusdensedse veer in 4 afleveringen in de *Nieuwsbrief van de Historische Kring Kesteren en Omstreken*. De geschiedenis van het Opheusdensedse veer zal binnenkort in boekvorm worden uitgegeven. M. Flokstra werkt voorts aan een boek over de Valckenaers als heren van de Duckenburg en tevens eigenaren van het goed Snoygrevenweert, leen van kasteel de Horst, later De Blauwe

Portretten van Johannes Christiaan Paulus Elisa Menso (1794-1874) en Hendricus Menso (1827-1878). (Collectie en foto's familie Menso)

Kamer genoemd.
Gevelversiering van het huis De Tangh, afkomstig van het huis Heerenstraat 96. (Foto's H.P. Deys)

7. C.L. van Otterlo en Ph.J. van Dael, *Historische Reeks Rhenen Deel II – Rhenense Geslachten* (Zeist/Rhenen 1990)
8. Zie publicaties W.H. Strous over de Rhenense elite in Oud Rhenen 2009, 2010 en 2012; idem in Jaarboek Oud Utrecht 2011 en *Geschiedenis van de Stad Rhenen* (Rhenen 2008)
9. Zie voor huisnummers en kadastrale nummering van huizen in de Rhenense binnenstad: *Kadastrale atlas provincie Utrecht 8 – Rhenen in 1832*, uitgegeven in 2002.
10. J.C Kort, *Collectie Familie van Mathenesse (1311-1760)*; dit archief zit verspreid over de collecties van de Hoge Raad van Adel in Den Haag, het Nationaal Archief in Den Haag en het Gemeentearchief van Schiedam. Het repertorium van Kort uit 1988 is later in 2008 bewerkt door N. Friedel.
11. Belangrijkste bronnen te vinden in het Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht te Wijk bij Duurstede en Het Utrechts Archief, zoals: Registers Haardstedengeld, Familiegeld, Lantaarngeld, Inning 40° penning, Transporten voor het Stadsgerecht, Notariële archieven, Rekeningen van de Cunerakerk (huisrentes) en het Gast- en Weeshuis, Tijdsregisters, Doop-, Trouw- en Begraafboeken en de Volkstellingen van 1830 en 1840.
12. Zie H.P. Deys, *Hoog bezoek voor het Koningshuis, 1630-1665*, in *Geschiedenis van Rhenen* (Rhenen 2008), p. 227, 228 en 567; Oud Archief Rhenen Inv.No. 155.
13. M.L. van Hangest D'Yvoy, *Grafschriften, Rouwborden en Kerkglazen in verscheidene plaatsen in Utrecht, Gelderland en Noord-Brabant etc. nageteekend in de jaren 1776-1815*. Dit wapenhandchrift bevindt zich bij het CBG in Den Haag en is inmiddels gedigitaliseerd en binnenkort te raadplegen in de studiezaal.
14. J.C.P. Hoogendijk, *Rouwborden in de provincie Utrecht*, De Nederlandsche Leeuw CXI (1994), nr 11-12, kolom 417 e.v.
15. Zie *Kastelen en Ridderhofsteden in Utrecht*, een uitgave van de Stichting Utrechtse Kastelen, 1995.
16. Archief en collectie familie Van Hardenbroek berust bij Het Utrechts Archief, toegang 643-1; zie Inv. No. 307.
17. Boedelpapieren van Madelon van Beest, Stadsgerecht Rhenen, RHC Zuidoost Utrecht, Toegang 66, Inv. No's 687 t/m 690.
18. H.P. Deys en F. Vogelzang, *Rhenen – Geschiedenis en Architectuur*, Monumenten-inventarisatie Provincie Utrecht (Zeist/Utrecht 2010).

De gevelversiering boven de ingang van het huis aan de Heerenstraat dat later geplaatst is in het huis 'De Tangh'. Het pand deed dienst als politiebureau en als bureau van de gemeentelijke belastingdienst. (Foto H.P. Deys)

